

KIRGIZLAR VE OYRATLAR: ÇOROSLAR - CUNGAR ADI NERDEN GELMİŞTİR?

KYRGYZ AND THE OIROT: CHOROS. WHERE DOES THE NAME ZHUNGAR COME FROM?

КИРГИЗЫ И ОЙРАТЫ: ОТКУДА ПРОИСХОДИТ ИМЯ ЧОРОШЫ – ДЖУНГАРЫ?

Olcobay KARATAYEV*

ÖZET

Kırgızların ve Oyratların tarih ve kültür ilişkileri Moğol saldırılarına kadar şekillenmeye başlamıştır. Bu ilişkiler Naymanların, ondan sonraki Karahıtayların saldırılarından sonra da devam etmiştir. Sonuçta, bir devlet olan Kırgızlar Yenisey ve Tanrı Dağı Kırgızları olarak ikiye ayrılmışlar. Ayrıca Yenisey Kırgızları ile Oyratlar, ondan sonra Cungarlar (Oyrat - Kalmuklar) siyasi-ekonomik açıdan yakın alakalarda bulunmuşlar. 1399'da Yenisey Kırgızları Oyratlar ile birlikte devlet kurdular. Devlet yöneticisi Kırgız soylu olan Munke-Temir (Güylüçü-kaşka) olduğu bilinmektedir. Bu devlet Çin (Min) kaynaklarında “da-dan” (Tatar) adıyla belli olmuştur. Sonraki OyratlarınCungariya (Züüngar) devleti de Merkezi ve Orta Asya'da etkisi büyük önemli devletlerin birisi olduğu bellidir. Devleti kuranlar aristokrat (soylu) “çoros” boyundan çıkmışlar.Bu soydan olan hükümdarlar başka devletlerde de etkili oldukları hakkında makalemizde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kırgızlar, Oyratlar, Kalmuk, Çoros, Cungar, Cungar Hanlığı, Munke-Temir, Moğolistan, Yenisey Kırgızları

ABSTRACT

Historicalandculturalrelationship of theKyrgyzandOirat had takenshapeuntilthe Mongolonslaught. Theserelationshipscontinuedduringtheattack of theNaimansandlateruntilKarakhitaisattack. As a result; Kyrgyzstatewasdividedintotwo as YeniseiKyrgyzandTengirtookyrgyz. Additionally, YeniseiKyrgyzandtheOirats, andthenZhungars (Oirat-Kalmyk) had politicallyandeconomicallycloserelations. In 1399, YeniseiKyrgyzfounded a statewithOirats. It is knownthattherulerMunke-Temir (GüylüchüKashka) was of Kyrgyzorigin. Thisstate is mentioned as *da-dan (Tatar)* in Chinesesources. It is alsoknownthatthelaterstate of theOirats, ZhungariaState (*Züüngar*), was a significantstatewithgreatimpact in Central Asia.

State-founderswerefromthearistocratic*Choros*clan. It is alsoinvestigated in thearticle how therulersfromthisclanwereinfluential in otherstates.

KeyWords:Kyrgyz, Oirats, Kalmyk, Choros, Zhungar, ZhungarKhanate, Munke-Temir, Mongolia, Yenisey, Kyrgyz.

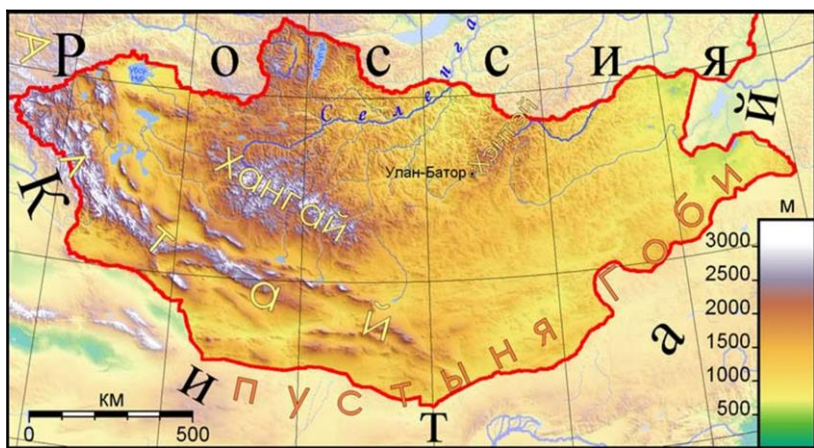
*Prof. Dr. Kyrgyzstan-Turkey Manas University, Faculty of Letters, Department of History / Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

АННОТАЦИЯ

Исторические и культурные отношения между Киргизами и Ойратами сложились ещё до нашествия Монголов. Эти отношения продолжались и после нашествия Найманов и Карахитайцев. В последствии чего Киргизское государство было разделено на две части – Енисейские киргизы и киргизы священных гор. Кроме этого, Енисейские киргизы имели тесные политическо-экономические отношения с Ойратами, в дальнейшем с Джунгарами (Ойраты-Калмыки). 1339 –ом году Енисейские киргизы совместно с Ойратами создали государство. Им руководил киргиз, по имени Минке-Темир(Гюйлюджю-каска). В китайских источниках это государство называется как “да-дан” (татар). В дальнейшем упоминается известное в Средней Азии влиятельное государство Ойратов под именем Джунгария (Зююнгар). Это государство было создано знатным родом “Чорош”. В данной статье рассматривается деятельность правителей из этого рода, имеющие влияние и на другие государства.

Ключевые слова: Киргизы, Ойраты, Калмыки, Чороши, Джунгары, Джунгарское ханство, Мунке-Темир, Монголия, Енисейские киргизы.

12. Yüzyılın birinci çeyreğinde Kırgızlar'ın doğusunda olan Karakıdınların (Karahıtayların) Lyao adlı devleti (907-1125) Çjurçenlerin darbesiyle yıkılmıştır. Çjurçenlerden kaçarak batıya doğru gerileyen Karahıtaylar (Karakıdınlar) şimdiki Moğolistan'ın merkezi ve batı bölgelerinin içine alan Kırgız Kağanlığı'nın sınırlarına yaklaştılar. 1124-1125. Yıllar arası Kırgızlar ile Karahıtaylar arasında bir kaç askeri çarpışmalar oluşmuştur. Bu bölgeye sağlamlaşmayan Karahıtaylar Ota Asya'ya doğru göç edip, 1124-1125'lerde Talas ve Çüy nehirleri arasında Batı Lyao (1124-1211) devletini kurdular. Kırgız bilimcilerinin belirttiklerine göre Kırgızların Yenisey ve Tengirtoolu (Doğu Türkistan-Alatoo) olarak ikiye ayrılmasında Karahıtayların saldırısı sebep olmuştur. Sonuçta Kırgızların bir kısmı şimdiki Tuva'ya, Minusin yuvasına sürülerek Tarbagatay-İrtiş, Doğu Türkistan ve ona yakın bölgelerdeki Kırgızlardan ayrılmışlar. Hakkında, Tuva ve Orta Yenisey (Hakasiya) bölgelerinde Kırgızlar ondan önce de yaşamışlar ve devlet olarak gelişmiş olduğu bellidir.

Araştırmacıların sonuçlarına göre bu tarihi olaylardan sonra Yenisey ve Tanrıdağı Kırğızlarının etnik-kültürü, siyasi tarihleri ayrı olarak gelişmeye başlamıştır. Bazı kaynaklarda bu iki etnik gruba ayrılma sürecine Nayman kavmi birliğinin Yenisey Kırğızlarıyla olan askeri çarpışmaları ve onların Altay (bugünkü Moğol, Kazak, Çin, Rus Altayı) bölgesinde yakın yaşamaları da sebep olmuş diyolarlar. Tabi ki, ünlü Moğol bilimci, Sinolog Prof. Y. Kıçanov Naymanların Kereyitler gibi orta çağlardaki Kırğızların etnik bir parçası olduğundan bahseden fikrini söylemiştir. Gerçeğinde, Kereyit boyu – son orta çağdaki Yenisey Kırğızlarının olduğu bellidir. Kereyit – bugünkü Kırğızlarda bağımsız bir büyük uruk olarak bulunmaktadır. Nayman boyu ise Kırğızların İçkilik kavmi grubundaki en büyük boyların biridir.

Ortaçağdaki (10 – 14. yy.) Doğu Müslüman, Çin (Yuan-şiv.s.), Moğol yazı kaynaklarında (“Gizli Tarih” – “Sokrovennoyeskazaniye” v.s.) Karahıtay saldırılarından sonra bugünkü Moğolistan’ın boş kalmış bölgelerine doğudan, güney-doğudan Moğol dilli boylar göç edip yerleşmeye başladıkları anılmaya başlar. Yukarıda adlandırılan kaynaklarda 12. yüzyılda Dalay-Nur ve Buir-Nur göllerinin sınırlarında – Tatarlar, Tolesusundan batı tarafta – Kereyitler kavmi birliği, Altay sıradağlarından batı tarafta Nayman kavmi konfederasyonu, Onon’a yakın yerlerde – Moğollar, onlardan batı yanda Hangay ve Baykal gölüne kadarki bölgelerde Merkitler, Tabun-Ula, Sayan dağlarının güneyinden Baykal gölüne kadar Oyrat boyları konar-göçer olarak yaşamışlar.(HoytSanci 2010:12). Yazı kaynaklarında Butyat (Pıraat) boyları ve Oyratların yayılması bir bölgede bakılır. “Cami at-Tavarih’te” (Raşid ad-Din, 14. y.), Moğolların “Gizli Tarihinde” Baykal Sibiri’nde (Bargucin-Tokum’da) 11-13. yy. Kori (Hori), Bargut, Tumat, Bayaut, Oyrat, Buryat, Hoyi-uryanha, Merkitv.b. boyların yaşadıkları hakkında bahsedilir. Araştırmacıların belirttiklerine göre (Erdniyev 1985:34) Moğol dilli boylar 12-13. yüzyıllarda Baykal gölüne yakın bir kaç yeleri, Selenge, Angara nehirlerine yakın vadileri, Lena’nın yukarı akımını, Baykal gölünün kuzey-doğu etrafını, Yenisey’in yukarı akımındaki yerleri, Sayanlar ve Tannu-Ola’nın ormanlı-dağlı bölgelerin tüm benimsemişler. Bu tarihi-etnik süreç yukarıda belirttiğimiz gibi Kırğızların Karakitay saldırılarından, Nayman kavmi konfederasyonunun baskısından dolayı bu bölgeleri bırakıp gittikleriyle anlaşılmaktadır.

Tahminen Oyratlar v.b. Moğol dilli boylar Bargucin-Tokum’un batısını, Kem-Kemciut bölgesi ile sınırlaş olan yerleri işgal etmişler. Bundan dolayı Yenisey Kırğızların Batı Moğolları (Oyratlar) ile olan siyasi-etnik, kültürü-ekonomik alakaları 12-13. yy. başlanmıştır diyebiliriz. Ordosluknyaz, Cengizli Sagan Setsen’in yazdıklarına göre Oyrat kavmi konfederasyonuna **Olöt, Batut, Hoyt ve Kergudlar** (Kırğızlar) girmişler (Avlyayev 1994: 123). Fakat, tarihi kaynaklara göre 1204’te Oyratlardadevlet kurulmanın ilk şekli olan kavmi birlik olmamıştır.

1204’te Oyratların büyük bir kısmı Cengiz Han’ın idaresi altına girmiş ve biraz sonra kurulmuş “Derbentumen Oyrat” idari yönetim birliğini oluşturmuşlar. Oyratlar Moğol ordusuna 40 bin atlı asker vermek görevini almışlar ve batıya sürülen Nayman boylarından kalan yerlere (Altay yanı) yerleşmeye başlamışlar. Araştırmalara göre Oyrat hükümdarları Cengiz Han ve onun mirasçılarıyla dünür derecesindeki alakada olmuşlar (Moiseyev 1991:7). Tarihi yazı kaynaklar, ilmi araştırmalar Oyrat birliği Cengiz Han döneminde “Dörbönoyrot” adıyla devlet-yöneyim birliği kurulduğunu belirtiyor (Sançirov 1990:46-48). Moğol bilimci B.Ya. Vladimiroviçin çözümüne göre Cengiz Han’ın askeri-yönetim sistemi “**döcindörbenqoya**” – “kırk veya dört”, tamında “40 Moğol, 4 Oyrat

tümenlerinden” oluşmuştur (Kozin 1940: 4). Elbette ondan sonraki dönemlerde Moğol tümenlerinin sayısı giderek arttığı belli.

Moğol dilli etnoslorun şimdiki yerleştiği bölgeler

Şimdiki Moğolistan'ın (Kuzey-batı Moğolistan ve ona yakın yerler) toprağında Kırgızların bir kısmı bazı Oyrat boyları ile komşu bulunmuşlar. Pers tarihçisi Raşid ad-Din'in yazdığı “Cami at-Tavarihdeki” bilgilere göre “Kırgız ve Kem-Kemciut'taki” sahipliklerin bağımsız yöneticileri olmuş. “Devlet yöneticilerinin (Her kimsesinin) kendi isimleri başka olsa bile - “inal” unvanını eşit derecede taşımışlar; bu bölgedeki hürmetli boy yöneticileri – “idi” unvanına sahipti. Devlet yöneticisi... Diğer sahiplik – Yedi-Orun deniliyor. Devlet hükümdarın Urus-İnal diyorlar. Hem iki bölgenin inalları bu “idi” soyundan çıkmışlar” denilen bilgiler söylenir (Raşid ad-Din 1952:102). Demek, 13. yüzyılın başlarında Yenisey Kırgızlarının davet kurulması siyasi parçalanmayı geçiriyormuş olduğunu görebiliriz.

Moğol Altayı. Batı Moğolistan

Oyratlar Kimdir?

«Oyrat» isminin tarihi-etnografik ve lengüistik yönündeki edebiyatlarda çeşitli çözülmesi, çeşitli etimolojik anlamlar söylenmektedir. Doğu Moğolları “Halha(s) Moğol”, güney Moğolları (Çin’deki İç Moğolistan Özerk ilçesi) “Ömnömoğol”, “Barga Moğol” adlarıyla bellidir. Bundan başka, Moğollardan Buryat, Moğol (Afganistan Moğolları), Kalmaklar v.s. küçük gruplar çıkacak olduğu malim.Batı Moğolistan’ın Moğolları “DörbönOyrat” (Dört Oyrat) konfederasyonuna birleştiklerinde “Torgout”, “Derbet”, “Kergut” (Kırgız), “Hoyt” etnik gruplarından oluşuyordu. İlmi edebiyatlarda Batı Moğolları (Çin, Moğolistan) “Kalmaklar” adlarıyla da bellidir.Kuşkusuz, Batı Moğolları (Oyratlar) kendilerine hiç “Kalmak” demiyorlar. Bir dönemlerde Volga’nın aşağı akımı tarafa (Doğu Avrupa’ya) göç edip, kurtulan Oyratlar(torgut = torgout = Tırgootlar, Hoşoutlar) “Kalmak” özel ismini kabul ettiler. “Halmg”, “Halmak” – “kalmış”, “ayrılmış”, “ayrılan” anlamlarına geldiği ilmi edebiyatlarda bellidir. Cungarlardan ayrılarak batıya göç eden Torgoutlar (Torgutlar) “halmg” (kalmak) denilen ek adını almışlar. Tersine, Oyratları veya Batı Moğollarını araştırmacılar bağımsız Moğol dilli etnos olarak kabul ediyorlar.Dili, kültürü genel ve benzer olsa bile Oyratlar ve Moğollar kendilerini iki farklı etnik gruba ekliyorlar ve tanıyorlar.

Tabın-Bogdo-Ola. Üköklü kraliçe bulunan kurganlık. Altay. Burada Moğolistan, Rusya ve Kazakistan'ın sınırları buluşur

Tarihi yazılı kaynaklarında Oyratlar “Olöt” (ögeled) denilen ikinci adı ile de belli olmuşlar. Oyratların tarihi ile ilgili esas tarihi kaynak olan “İlethel Şastirde” olöt (ögeled) terimi “Oyrat” özel ismi ile eşanlam olarak gösteriliyor (Sançirov 1990:49-50). Elbette, araştırmacılar (V.Uspenskiy) “olöt” – oyrot adının bozulmuş şekli diyorlarsa, ikincileri (P.Pallasv.b.) “olötler” Oyratların içindeki küçük boyun adı, son dönemlerde İdildeki Kalmuklara yayılan isim olarak bakıyorlar (Sançirov 1990:50-52). Fakat bu özel isim 17. yüzyıldan sonra Moğol dilli kaynaklarda bulunmaya başladığını belirtmek lazım.

Sagan-Setsen'in “Erdeniyin Tobçi” adlı eserindeki bilgilere göre Olötler “DörbönOyratların” dört boyunun birisi olmuştur. Tarihi kaynaklarda Elöt (ögeled), Bagatut(bagatud), Hoyt (hoyid) ve **Kergud (kergüd= кыргыз)**şekillerinde gelir. Bu boyları Moğol dilli boyların esas babası ve anası olmuş BorteÇino ve Gao Maral'ın nesiliDuvaSohor adlı efsanevi atasından dağıtıyorlar. Bu şecere bilgilerine göre **Kergudların (Kıgızların)**esas atası Erke adıyla belli olmuştur. Kergud; - d;t; - t moğol dilli halklarda kelime yapan çoğluk ekidir. İlginç şey, bugünkü Kırgızların içinde Erkebulan (Saruu, Basız), Erkekaşka (Munguş) v.s. gibi soy isimleri bulunmakta.

Gerçekte, Oyrat konfederasyonuna giren etnik grupla boylar dili, kıyafetleri v.s. yönden bir birinden farklı olarak ayrılmaktadır. Batı Moğolistan'ın etnik gruplarından olan Derbetler, Bayıt, Zahçin, Torgut (Tırgoot), Olöt ve Mingatları19. yüzyılda yaşayan ünlü yönetimci G.N. Potanın dış görüntüleri (antropolojisi), kıyafetleri yandan keskin fark edildiklerinin belirtmiştir (Potanın 1883:21). Öncede, bugünde Çin Halk Cumhuriyeti'nin batı bölgelerinde (İç Asya) yaşayan Oyratların nesillerini Çin iktidarı hepsini “Moğol” terimi ile katladığı belli.

Tsaagan-Astag nehrinin vadisindeki eski Kırgız anıtları. Batı Moğolistan

“Oyrat” özel ismini Oyratların batı kolu olan Kalmukların ataları taşımıştır desek bile, “Kalmak” etnoniminden batı koldaki Kalmakları Oyratlardan, veya genel Moğol etnosunu yapmacık ayırmasına sebep olur. “Oyrot” adını Sinolog N.Y. Biçurin Moğol dilinden çıktığını belirterek etnonimi “yakın mittefik”, “alakalaş” (öör, oyr) anlamında çözmüş. 19.yüzyılda yaşamış olan ünlü buryat Doğu Bilimcisi DorjiBanzarov “oy”, “arat” – “orman adamları”, “oynirged” – “orman boyu” çözümlerse, Altayist ve Türkolog Gustav Ramsted Oyratetnonimi – “oğuz” denilen etnik isminin değişmiş olan metatezası diyen bakışını söylemiştir. N.N. Ubuşayev “Oyrat” teriminin esasında totemik inanç olup, onun Moğol dilli halklarına Fin-Ugor halklarından gelen kelime olan ve lügat anlamında “it” totemini anlatıyor diyen tahminini sunmuştur. Neyse, bu politonimin esas anlamını çözmekte ilimde bir fikir hala yoktur.

Mancurların (Çin) Oyrat-Cungarlara saldırısı. Çin minyatürü. 18. yy.

Cungar ismi nereden gelmiştir?

Cungar hanlığı 1635-1778 yılları Batı Moğollar (Oyratlar) kurmuş devlet olarak tarihte bellidir. Cungar Hanlığı önce yıkılmış olan Oyrat (Dörbön Oyrat) devletinin esasında şekillenmiştir. Ülke halkı bir kaç Moğol, Türk, Tungusv.s. dilli halklardan, etnik gruplardan oluşmuştur. Yazı kaynaklarda “Cungarlar” kuzeyde bulunan Elötler (mong. “Ögeled”) denilen bilgiler söylenmektedir. Şecere bilgilerinde kendilerin Esmet-Darhan-Noyon’dan dağıtmışlar (Sançirov1990:53). Bazı araştırmacıların eserlerinde Oyratlar Cengiz Han ve onun mirasçılarının döneminde Moğol devleti-yönetim sisteminin sol kanat (Züügar = Zyungar = Cungar) boy grubuna girmişler (bak: Moiseev 1991:7). Elbette, tarihi kaynaklar bu ismin ortaya çıkışını başka tarzde anlatır. Moğollardaki şekillenmiş ikicilik sistemine göre sol kanat boylar grubu (“züün gar”) – doğuda, sağ kanadı (“baruun gar”) – batıdaki kavmi birliklerin askeri-coğrafik yerleşmesini anlatırdı. Belirtmek gerek ki, Oyratlar ilk önce Cengiz Han kurduğu askeri-yönetim sisteminin sağ kanadına (“Barun gar”) girdiği tarihte bellidir.Gerçekte, Oyratlar Moğolların bu askeri sistemini kabul ettilerse bile Oyrat kavmi birliği içinden önceden belli olmuş üçlü askeri-yönetim sistemini kullanmışlardır. Oyratların bu yönetim sistemi **sağ kanat** (baruun gar), **sol kanat** (“züün gar”) **vemerkezli**boylar grubundan oluşuyordu. Bu sistemdeki **sol kanada** (“züün gar”) giren Oyrat boyları tarihte belli Züngar (Cungar) devletini kurmuşlar.

Bu devletin halkının temelini Derbet, Torgout, Hoşout, Elötler oluşturuyordu. Torgoutlar ve Hoşoutların küçük kısmı Ho-Urlük’ün yönetimi altında Volga tarafa göç ettiğinde, onun (Torgoutların) “DörbönOyrat’taki” yerine, önce Derbetleresüzeren halinde olan, sayısı az sayılan **Hoytlar** yerleşmişlerdir. Demek, sonraları kurulan Cungar Hanlığında önceki “DörbönOyrat” yönetim sisteminin prensipleri saklanmış diyebiliriz. Delili yazılı kaynaklara göre Derbet ve Cungarlar – aristokratik boy olarak sayılan “Çoros” (moğ.toros), Hoşutlarise – Borcigid soyundan çıkmışlar;Torgoutların kökeni, ortaya çıkması hakkında ise bilgiler yazılı kaynaklarda yazılmamıştır. Hoytların boy takımı güçsüz, az sayılı olmasından dolayı bu kavmi büyük gruba (DörbönOyrat) girememişler (Sançirov 1990:47). Bu kavmi gruplar yerleşen geniş bölgede (şimdiki Çin Altayı, Moğol Altayı, Kazak Altayı ve RuAltayı) sonraları Cungar Hanlığı oluşması herkes tarafından

bilinmektedir. Çoros(moğ.toros)aristokratik soyunun içinden çıkan hükümdarlar Cungar Hanlığını kurarak 1635-1778'lerde Merkezi Asya'daki büyük devleti yönetmişler.

“Çoros” aristokratik soyu hakkında

Cungar hanları Çoros(moğ.toros)soyundan çıktıkları ilimde bellidir. Çoroslar kendi soyunu tarihi insan olan HuthayTafu'dan(XudxaiTafu) çıkarıyorlar. HuthayTafu 1392-1399 yıllarında Moğolların (yuan hanedanı) son hükümdarı Elbek-han'ın binbaşısı (komutanı) olduğu hakkında “Altan Tobçi”, “ŞaraTuçji”, “ErdeniyinTobçi” gibi tarihi yazı kaynaklarda yazılmıştır.

Oyrat-Cungar askerleri

Moğol yazı kaynaklarındaki(ŞaraTuçji. Mongolskayaletopis 17 v. Svobodny tekst. M.-Л.,1957) bilgilere göre binbaşısı HuthayTafuYuan hanedanının son hükümdarı Elbek-han'ın oğlunu öldürerek onun eşini almıştır. Öç almak isteyen genç kraliçe padişahı HuthayTafu'ya karşı kıskırtarak onu öldürtür. Fakat Elbek han öldürülen HuthayTafu'nun fidyesini ödemek için onun oğlu Batulu-Çinsang'ı “dört Oyrata” hükümdar yapmış (Çernışov 1990:17).

“Altan Tobçi” kaynağı “ŞaraTuçji”, “Menguyuanlü” ve “ErdeniyinTobçi'deki” bilgileri tamamlasa da, aynı vakitte tarih için çok ilginç bir olguyu verir. Bu yazı kaynaktaki bilgilerde Oyratlar iki kardeşin, HuthayTafu'nun oğulları olan **Batulu-çinsang ve Ugeçi-Haşıga'nın** (UgeçiKaşka) yönetimine verilmiş(Altan Tobçi. Zolotoyeskazaniye1973: 258). Fakatonların bir babanın oğulları olması şüphe yaratır.

Ugeçi-Haşıga Oyratları yönetmeye geldiğinde Batulu-çinsang'ı “kendine itaat eden adam” olarak bildirmiştir (Sahan Setsen. Mehgu Yuanlyu 1981:23). HuthayTafu öldürüldükten sonra dört ay geçtikten sonra Elbek han Ugeçi-Haşıga tarafından öldürülür. Bu olayı moğol konikleri 1399 diye belirtiyorlar. Demek, **kökeni Kırgız olan Ugeçi-Haşıga (MönköTemir, GüylüçüKaşka, UgeçiKaşka)** kendisini Oyratların Hanı olarak 1399'de ilan etmiştir. Çinin “Min-şi” (Min hanedanının yıl naameleri) kaynağının verdiği bilgilerinde Yuan komutanı olan **MönkeTömör** Yuan hanedanının yıkılmasından önce (belki de sonra) kendisini Oyratların hükümdarı diye ilan etmiştir. **MönkeTömör** (yazı kaynaktaki adı bozulmadan verildi) öldükten sonra onun sahipliği (devleti) üç parçaya ayrılmış ve onları Mahamu, Taypin ve Batu Bolod yönetmişler (Zlatkin 1964:46).

Eski Türk balbalı. Moğol Altayı.

Bu ilmi ciddi problemi Kırgızlardan tarihçi T. Beyşenaliyev tez derecesinde araştırıyor. Araştırmacı Oyrat hanlığını kuran ve onun siyasi hayatında önemli rol alan **Kırgızlar** hakkında ilmi sonucu çeyrek yüzyıldan beri belirtiyor olduğu ilime belli. 14. yüzyılın sonunda (1399-1445) Kırgızlar Ugeçi-kaşka'nın (Güylüçü, MönköTemir) yönetimi altında Oyrat-Moğol boylarına üstünlük yaptığı malim (Beyşenaliyev 1989:9). Demek, Oyrat-Kalmukları birleştirerek devlet kuran Ugeçi-Kaşka'yı Kırgızların Çoro(s) boyundan çıkan devlet adamı diye tahmin edebiliriz. Tarihi yazı kaynaklardan ortaçağdaki Kırgızların etnik tarihinde, etnogenezinde, tarihi kelime hazinesinde Türk-Moğol dilli boyların yaptığı etkisini görebiliriz. Bir dönemlerde Kırgızlar da Türk-Moğol v.s. halklarının tarihine, kültürüne etki yaptıkları ispatlanmıştır.

Ünlü tarihçi-etnograf, Oyrat hanlarının genealojisi üzerinde uzman Nikolay Yekeyev “çoros” etnoniminin ortaya çıkışının lengüistik yönden ünlü

altaycıGustavRamsted'in çözümlemesinin doğru olduğunu belirtir. GustavRamsted'in fikrine göre bu özel isim Kırgızların "Çoro" denilen etnoniminden gelir (Ekeev 2003:6). "Çor(o)" devlet yönetim unvanı olarak eski türk döneminden bellidir (Inançi-çur, Kül-çur, Moyun-çur (Bayan-çor), Kutlug-çor-teginv.s.). Örneğin, Batı Göktürk kağanlığının doğu bölgesi – *duluyubeş büyükçur (çor)*yönetmiş. Doğu Göktürk kağanlığının batı kanadını – *tarduşu – altı çur (çor)*yönettiği belli. Bu unvan ile ilgili yönetim sistemi Uygur kağanlığında da olmuştur. Gerçekte, *çorlar (çor)*Güney Altay'dan başlayıp Cungar dağlarının kuzey sınırına kadar yerleşen boyların yöneticileri olmuşlar.

Çin Altayı'nın bir görüntüsü. Bin budda anıtı. SUÖC

Etnonimin lügavi düz anlamı "çorgoo" (moğ. "tsorgo") veya "kapın burunu" anlamına gelir. İkinci anlamı "çara" (tabla) veya "ayak" anlamına gelir. Moğolbilimciİ.Y.Zlatkin'in belirttiğinde Çoroslar sayısı çok olmayan aristokratik ailelerden oluşmuştu ve bu ailenin özel ismi sonraları etnonime (halk ismine) değişmiştir (Zlatkin1964:77). Çoro(s) (çuras, tsoros) etnonimini taşıyanlar Merkezi Asya'nın Türk ve Moğol bileşiminde olmuş. Gerçek ki, Doğu Moğollarının devletinde (Halha Moğollar), Dörbön-OyrotlardakiToğon-tayşi ve Esen-tayşi yönettiği dönemlerdeki *çoros* beylerinin rölü tarihte bellidir. Tabi ki, moğollar olan Cuçi ve Çağatay'ın nesilleri yönettiği dönemde *çorosların*rölü tarihte bilinmese bile, Moğolstan devletindeki (14-17. yy.) *Çuras (Çoros)*boyundan çıkan ünlü beyler devlette önemli görevlerde buldukları tarihte malim (Ekeev2008:37-41).

Evet, Cungar Hanlığı sosyal-siyasi yapısı yönden başında Han bulunan esas dört Oyrat boyunun birliği olmuştur. He boyun yöneticisine "*tayci*" ("da-tobtszi") deniliyordu. Çoros boyunun büyük taycisi kavmi birliğin yöneticisi olmakla birlikte, han unvanını da taşıyordu (Çernışov1990:57).

Yuan hanedanı yıkıldıktan sonra *çorların (çur)*nesilleri olan Oyrat beylerinin aileleri hepsi "*çoros*" (*çuras*) veya "*çoroslar*"denilmeye başlamıştır. Moğol ve Çin dilli yazı kaynaklardaki bilgilere göre bu siyasi terim etnik karakter olarak boyun adı, özel isim olarak şekillenmiştir (Ekeev 2003,5).

Kırgızlarda Azık, Çerik, Bağış, Sayakv.s. boylarının içine giren Kara Çorogenonimi vardır. Onunla birlikte On (sağ) kanat Kırgızların içine giren Sayak boyunun içinde “Çoro” adlı bağımsız büyük bir uruk (soy) bulunduğu bellidir. Gerçeğinde, söylediğimiz efsanevi **Kara Çoro**genonimi eski dönemlerden bellidir ve Talas’taki taşa yazılan kırgızrun gibi yazısında (6-10. yy.) “Kara çur” şeklinde olduğu belli (bak: Gumagulov 1963:20-21). Talas Run yazılarında söylenen “Otuz oğlan” (otuz uul), “Kara çur” (Kara Çoro), “Ağult” (Ak uul) özel isimleri (etnonimleri - O.K.), “Inal” unvan-terimi Türk-Moğol dilli halkların içinden sadece Kırgızlarda vardır. **“Kara Çoro”** 16. yy. yaşayan tarihçi Sayf ad-Din Aksikendi’nin “Macmu at-Tavarih”adlı eserinde bildiğimiz Tağaybiy’in altı oğlunun birisi olarak anlatılır (MİKK 1973: 208). Çözümleyecek olursak, **“çoro”** – eski türk halklarında şöyle anlamlara gelir: 1. Sahip, hükümdar, sahiplik yapıcı; 2. Birlik, birleşim, bir cemaat (Januzakov1982: 163). Demek, yukarıdaki tarihi ve lengüistik bilgiler genonimin tam anlamını açmaktadır. “Manas” destanında “Kırk çoro” – Manas’ın bahadırlarından oluşan ordusu, cenvageri, danışmanları, dostları, komutanları, her boylardan seçilmiş güçlülere, bahadırlarından oluşan grup” olarak tanıtılır(“Manas”. EnsiklopediyaT.I, 1995, 379). Evet, “Kara çoro” genonimi Kırgızlarda Yenisey döneminden belli olmuştur. Demek, Kırgızların şeceresinde eskiden saklanmış Kara Çoro, Ağult (Ak uul), Otuz oğlan (Otuz uul), İnal (Enal) v.b. genonimler bizim bakışın ilmi doğru yönde olduğunu sağlamlaştırıyor.

Kırgızların Kıştımlarından (Kıştımlar, 6-18. yy. Kırgızlara vergi veren bağımlı halklar, boylar) olan Şorların içinde da şimdi “Kara çor” adlı soy saklanmış olduğu belli. Bu Şorların içine giren eski Kırgız etnik parçası olabilir. Paralelleri Altaylılarda (Altay-kici, telengitlerde) - “çoros”, Şorlarda - “kara çor” şeklinde bulunduğu tayin edilmiştir (Baskakov., Toşakova. 1947:217).

Sonuç olarak, tarihi bilgiler ve araştırmaların sonuçları Cungar Hanlığını kuran ve yöneten Çoros (Tsoros) hanedanının (1635-1778) Kırgızlar ile soylu bağlantısı var diyebiliriz. “Kaşka”, “Çoro” denilen devlet-yönetim unvanları sadece Kırgızlarda kullanıldığı bellidir.

KAYNAKLAR:

- HoytSanci. Obzoroyratskoyistorii. (www.kyrgyz.ru/?page=90–Elista. 2010). Erdniev U.E.
Kalmıkı: İstoriko-etnografiçeskiyeoçerki. —Elista, 1985. — 288 s.
Avlyayev G.O. Proishojdeniyekalmıtskogonaroda. 9. yy. ort. – 18.yy. 1. çeyreği. -Elista, 1994.
Moyiseev V.A. Jungarskoyehanstvoikazahi XVII-XVIII vv. Almatı, 1991. Sançirov V.P.
İlethelSastir – kak istoçnikpoistoriioyratov. –Moskova, 1990
Kozin S.A. Jangariyada. Geroyiçeskayapoemakalmıkov. -Moskova-Leningrad, 1940. Raşid ad-Din.
Jami at-Tavarih. Tom I, Kniga I. –Moskova, 1952.
Potanin G.N. OçerkiSevero-ZapadnoyMongolii v çetiryohptomah. -SPb, 1883. Altan Tobçi.
Zolotoyeskazaniye. -Moskova, 1973.
Sagan Setsen. MehguYuanlyu. Proyishojdeniyemongolov. -HuhHoto. 1981. Zlatkinİ.Ya.
İstoriyaJungarskogohanstva (1635-1758). -Moskova, 1964. BeyşenaliyevT. Kırgızı i
Gungarskoyehanstvo. –Taşkent, 1989.